

La populaziun da Tujetsch el 19avel tschentaner

Il svilup dalla populaziun da Tujetsch ei staus ligiaus stretgamein cun las pusseivladads da viver e luvrar ella val. Naschientschas, mortoris, emigraziun e lètgs han influenzau in l'auter. Il terren disponibel, las raccoltas, la sanadad e la repartiziun dalla lavur han decidu con bia glieud che savevan fundar ina famiglia e mantener in'existenza.

Quella resumaziun tracta surtut il 19avel tschentaner, cun ina survesta che tonscha da 1718 tochen 1920.

Ina val denter carschen e sminuaziun

El 18avel tschentaner crescha il diember dils habitonts en general. Suenter fluctuaziuns all'entschatta dil 19avel tschentaner suonda ina fasa da sminuaziun che cuoza tochen viers la fin da quel. Entuorn 1900 entscheiva ina midada moderada. Quellas ein buca il resultat d'in singul eveniment, mobein d'ina cumbinaziun da moviments demografics e cundiziuns economicas.

Cefras e perdetgas historicas

La basa ein ils registers da battens, da mortoris e da lètgs, ils cudischs civils dalla pleiv e vischnaunca e las lavurs historicas da Guido Decurtins e Gieri Venzin. Las observaziuns da pader Placi a Spescha e da scolast Giusep Steiner da Cumpadials completeschan las cefras cun descripziuns dalla paupradad, dall'alimentaziun e dalla lavur. Quellas perdetgas espriman oravontut il punct da veta dils quater auturs.

Las fontaunas han largias e certas indicaziuns secunterdian. La resumaziun distinuga denter cefras registradas, explicaziuns da texts e conclusiuns che pretendan precauziun. In onn senza impurtaziun ei per exempel buca in onn senza mortoris. Il maletg general resta denton clars: las cundiziuns materialas dalla veta han limitau fermamein las schanzas dallas famiglias tuatschinas.

Il diember dils habitonts

Las dumbraziuns ufficalas dil pievel tuatschin entscheivan igl onn 1860. Avon dumbravan la baselgia ni persunas privatas. Ei resta savens nunclar sch'ils absents temporars e permanents ein cumpigliai. Las differenzas denter singulas dumbraziuns astgan perquei buca vegnir interpretadas senza resalvas sco midadas effectivas dalla populaziun.

Onn	Habitonts	Onn	Habitonts
1718	832	1835	1116
1730	798	1850	978
1768	888	1860	863
1791	994	1880	768
1796	1027	1900	810
1808	900	1920	867

Denter 1718 e 1796 s'augmenta il diember indicau da 832 sin 1027 persunas, pia per circa 23 pertschien. Quei corrispunda alla tendenza generala d'ina carschen dalla populaziun ellas Alps el 18avel tschentaner.

All'entschatta dil 19avel tschentaner dat ei grondas fluctuaziuns. La tabella numna 858 persunas per 1802, 900 per 1803 ed 860 per 1805. Per 1835 indichescha ella 1116 habitonts, per 1838 denton mo 850. Ina tala differenza en treis onns pretenda particulara precauziun: las dumbraziuns ein buca adina cumparegliablas.

Ella secunda mesadad dil tschentaner ei la sminuaziun pli clara. Da 863 persunas igl onn 1860 va il diember anavos sin 768 igl onn 1880; era 1888 vegn quella cefra indicada. Suenther crescha la populaziun plaun: 810 persunas igl onn 1900, 828 igl onn 1910 e 867 igl onn 1920. La survesta muossa pia ina populaziun che crescha buca cuntinuadamein. Las naschientschas sulettas declaran buca il resultat. Per cpir la sminuaziun ston ins era risguardar ils mortoris e surtut las persunas che bandunan la val.

Naschientschas ed emigraziun

Pader Placi a Spescha numna igl onn 1805 treis facturs centrals: las naschientschas, ils mortoris e l'emigraziun. El observa che dunnas maridan egl jester ed umens entran en survetsch egl exterior. Era sche las famiglias han biars affons, sa quei impedir ina carschen dalla populaziun ella val.

La tabella dallas naschientschas cumpeglia ils onns 1800 tochen 1900 inclusivamein, pia 101 onn. Ella indichescha in total da 2762 naschientschas ed ina media da 27,4 ad onn. Las cefras annualas fluctueschan considerablamein. Quei renda necessari da mirar sin fasas pli liungas e buca mo sin in onn.

Onn	Naschientschas	Muntada ella survesta
1810	43	In onn cun fetg biaras naschientschas
1817	15	Gronda sminuaziun igl onn dalla fom
1829	40	In auter onn ault
1854	17	In onn cun paucas naschientschas
1896	36	Carschen viers la fin dil tschentaner
1900	34	Diember relativamein ault

Naven dils onns 1820 semuossa ina tendenza generala cun pli paucas naschientschas en cumparegliaziun cun las periodas anteriuras. Ei l'emigraziun da dunnas ed umens ella vegliadetgna da maridar la cuolpa? Las destinaziuns principalas ein la Tiaratudestga/Baviera e Württemberg e pli tard ils Stadis Uni. Quels moviments reduceschan buca mo la populaziun presenta, mobein era il diember da famiglias che savessen haver affons en Tujetsch.

Ulteriuras pusseivladads ein las schliatas raccoltas entras aura disfavoreivla. Quei ei denton plitost ina supposiziun.

Las naschientschas survargan en general ils mortoris el 18avel tschentaner e duront grondas parts dil 19avel. Tuttina sa la populaziun sesminuir, sche dapli persunas emigraschan che

quei ch'il surpli da naschientschas cumpensescha. L'emigraziun ei aschia ina clav per capir il svilup demografic tuatschin.

Ils naschi e las schlatteinas

La repartiziun dallas naschientschas tenor ils meins muossa differenzas, denton negina concentraziun sin ina suletta stagium. Il mars ha il pli ault diember cun 267 naschientschas, suandaus digl avrel cun 249 e dil december cun 245. Il zercladur ha il pli bass diember cun 192, il fenadur 200 ed il matg 207.

Quellas cefras descrivan il diember absolut dallas impurtaziuns. Ellas dattan negina explicaziun directa dils motivs.

Las schlatteinas las pli frequentas

Schlatteina	Naschi registrai	Schlatteina	Naschi registrai
Monn	284	Venzin	139
Beer	273	Jacomet	95
Berther	218	Muggli	93
Schmid	198	Peder	90
Riedi	146	Cavegn	88

Las quater schlatteinas Monn, Beer, Berther e Schmid han ensemen 973 naschi registrai. En cumparegliaziun cul total da 2762 corrispunda quei a circa 35 pertschien. Quella concentraziun muossa la gronda preschientscha da certas schlatteinas ella val, senza che tut ils purtaders d'in medem num stoppien appartegnir ad ina suletta lingia da famiglia.

La gliesta cuntinuescha cun Deflorin, Deragisch, Gieriet, Decurtins, Giossi, Soliva, Caduff e biaras autras schlatteinas. Ella cuntegn era nums che cumparan mo ina ni paucas gadas. Per la perscrutaziun genealogica ei quei ina survesta niceivla; ella remplazza denton buca la consultaziun dils singuls registers da battens e dallas relaziuns da parentella.

Il diember da naschi cun ina schlatteina ei buca il medem sco il diember da famiglias ni da habitonts cun quei num. Differenzas ella grondezia dallas famiglias, l'emigraziun e la mortalitad influenzeschan il resultat. Ultra da quei dat ei variantas da scripziun e repetiziuns ella gliesta originala. Per far cumparegliaziuns exactas stuess ins controllar quellas impurtaziuns.

La mortalitad e las crisas

La mort ei presenta duront igl entir onn ed en tuttas vegliadetgnas. Ils onns d'uiara, fom e scartezia enrgravieschan denton la situaziun. Onns specials ein senza dubi igl onn 1799/1800 cun l'occupaziun entras ils Franzos ed igl onn 1816, numnaus quel senza sulegl ed igl onn 1817 sco onn dalla fom. En quels onns survargan ils mortoris las naschientschas marcantamein.

Onn	Naschientschas	Mortoris	Surpli da mortoris
-----	----------------	----------	--------------------

1800	21	38	17
1817	15	37	22
1848	22	29	7
1864	26	37	11
1877	19	31	12
1887	24	35	11

Ulteriurs onns cun dapli mortoris che naschientschas ein visibels ella tabella. La tabella da mortoris dil 19avel indichescha in total da 1494. Ei mauncan denton las impurtaziuns dils onns 1806–1809 e 1822–1828. Quei total representa pia las entradas disponiblas, buca tut ils mortoris digl entir tschentaner. La media da 11,5 morts ad onn ei buca cumpatibla cun quei total e cun la perioda presentada; ei pia buca ina valur segira.

La repartiziun mensila muossa dapli mortoris il matg cun 163, il mars cun 153 ed igl avrel cun 144. Il fenadur ha il pli bass diember cun 97. Il text descriva ina mortalitad empau pli aulta igl unviern e la primavera, pli bassa la stad ed ina leva carschen igl atun.

Schliatas raccoltas eran particularmein prigusas per ina populaziun che produceva ina gronda part da ses nutriments senza. La scartezia spossava il tgierp e rendeva infecziuns pli prigusas. Ils paupers, affons e dunnas surcargadas da lavur eran exponi specialmein. La crisa demografica haveva aschia era ina dimensiun sociala: buca tuts vevan las medemas reservas e schanzas da survivor.

Affons e provediment medicinal

Ils emprems dis e ils emprems onns eran ina fasa da gronda vulnerabladad. Tier cumplaziuns dalla naschientscha muncava savens in miedi. La mortalitad d'affons era aulta e colligia cun paupradad, schliata alimentaziun, munconza da schubradad e provediment medicinal limitau.

Vegliadetgna	Mortoris indicai per 1837–1900
Sut in onn, inclusiv naschi morts	201
Da 1 tochen 5 onns	143
Da 6 tochen 10 onns	40
Total da quellas gruppas	384

Las indicaziuns da vegliadetgna ein disponiblas a partir da 1837. Las 384 registraziuns muossan la gronda grevezia dalla mortalitad ell'affonza.

La scolaziun da spindreras

Igl onn 1847 propona la vischnaunca da tarmetter duas ni treis femnas ad emprender da spindreras. Ella porscha 20 flurins per persuna, cun la cundiziun che las dunnas restien ella vischnaunca e surveschien leu silmeins nov ni diesch onns. Quella mesira muossa ch'ins

vuleva segirar in agid permanent per las mummas. Igl onn 1853 vegn la spindrera Giacometta numnada sco responsabla ella val.

Ils onns 1880 vegn Giachen Casper Muoth incumbensaus da translatar in cudisch per la scolaziun da spindreras. El medem temps publichescha la Gasetta Romontscha artechels davart la mortalitad d'affons. Scolaziun ed informaziun cumpleteschan las mesiras localas.

Precauziun cun las conclusiuns

La cumparegliaziun tenor schlatteina numna 97 buobas e 68 buobs sut in onn, pia 165 affons. Quella cefra ei pli bassa che las 201 registraziuns ella tabella che cumpeggia explicitamein era ils naschi morts. La tabella declara buca cumplettamein la differenza. Era las formulaziuns che mintga secunda sepultura fussi stada quella d'in affon ni che mo paucs contonschevien la vegliadetgna da maridar ein pli fermas che quei che las tabellas presentadas empermettan da cumprovar cun segirezia.

Alimentaziun e veta da mintgadi

Las perdetgas da pader Placi a Spescha e da scolast Josef Steiner muossan ina veta marcada da lavur, scartezia e cundiziuns da habitar mudestas. Spescha critichescha il quitau pils affons e la munconza da schubradad. Steiner descriva disas che parevan ad el nunhigienicas, per exempel ils pors ella vischinonza dallas entradas en casa ni schizun purschals purtai en casa per schurmegiar els dil freid.

Quellas raquintaziuns ein informativas, mo ellas ein observaziuns ed exempels, buca ina retscherca sistematica da tut ils tenercasa. Ellas muossan tgei che lur auturs consideravan problematic. Igl ei perquei impurtont da buca transferir mintga anecdota sin tut las famiglias dalla val.

La cuschina dependenta dalla stagiun

Steiner descriva per igl unviern ina cuschina semplia: savens vegneva ei cuschinau mo duas gadas a di. Ina broda cun frina groppa e tratgas da dumiec formavan ina part impurtonta dallas tschaveras. La stad giugavan las latgiras ina rolla pli gronda. Tenor sias raquintaziuns muncava il paun mintgaton duront jamnas ni meins.

In exempel da Dadens gl'Uaul tracta duas femnas che vulevan far in bien puschejn. Suenter haver ponderau ditg, decidien ellas da cumprar paun segal a Sedrun e da magliar ina sera detgavunda paun. La muntada dalla raquintaziun schai ella raritad d'ina tschavera speciala, schegie ch'ella consistiva mo da paun.

Resti ed alimentaziun

Steiner raquenta era d'affons che pertgiravan tiers a Surpalits duront dis freids e bletschs, senza calzers e cun resti scarpau. El metta aschia la mortalitad en relaziun cun la veta concreta, buca mo cun malsognas.

Viers la fin dil tschentaner dat ei megliuraziuns: dapli schubradad, resti pli schuber, ina cuschina pli varionta ed in meglier provediment medicinal. La Gasetta Romontscha ed il Calender Romontsch gidan a derasar enconuschientschas. La proposta da cultivar dapli

verduras e salata muossa ina nova vesta per l'alimentaziun; orts restan denton rars tochen all'entschatta dil 20avel tschentaner.

Las dunnas e la repartiziun dalla lavur

Las dunnas, surtut las mummas, havevan grevas cundiziuns da viver. Sper ils prighels dalla pigliola e dallas infecziuns purtavan ellas ina gronda part dalla lavur da mintgadi. La mort d'ina mumma muntava era ina greva sperdita per ils affons e pil tenercasa.

La tabella tenor vegliadetgna muossa dapli mortoris da femnas che dad umens en mintga gruppa da tschun onns denter 31 e 60. Ella gruppa da 46–50 onns ein nudadas 31 femnas e 16 umens; da 56–60 onns 38 femnas e 27 umens. Il text interpretescha quei en connex cun la pigliola e la surcarga da lavur.

Quellas cefras ein diemblers da mortoris, buca diemblers che risguardan con biaras femnas e con biars umens vivevan en mintga gruppa da vegliadetgna. Era las raschuns dalla mort vegnan buca presentadas en ina tabella che possibilitass da cumprovar mintga explicaziun.

Lavur en casa ed ordaviert

Las dunnas eran responsablas pil tenercasa, pils tiers manedels, per las gaglinas e pil curtin da flurs. Ultra da quei prestavan ellas biaras lavurs agricolas: preparar la semenza, semnar, zerclar, raccoltar e cultivar semglin. Il zerclar ils ers en schanuglias, pliras gadas la primavera e da tut aura, vegn descrots sco particularmein stentus e malsaun.

Igl unviern filavan e tessevan ellas da cuminonza, mintgaton tochen suenter mesanotg. Il luvrar ensemien spargnava material d'illuminaziun. Las seras da ruccas eran buca mo reuniuns emperneivlas, mobein era liungas uras da lavu.

Viers la fin dil 19avel tschentaner portan bunas fieras e pusseivladads da fadigia supplementara dapli daners. Las famiglias san cumprar certas caussas ch'ellas stuevan producir avon sezzas. Quei descarga plaun a plaun las dunnas. La megliuraziun dalla veta dependa pia era dalla midada economica e dalla repartiziun dalla lavur.

Maridar e fundar in'existenza

Ina lètga pretendeva per ordinari ina basa economica, surtut terren per menar in menaschi puril. Denter 1840 e 1870 vevan strusch in quart dallas famiglias partiu lur possess avon la mort dil bab ni digl ugau. Ils giuvens stuevan perquei savens spitgar, tochen ch'ina ierta ni ina partiziun possibilitava in agen tenercasa.

Vegliadetgna da maridar 1839–1880	Umens	Femnas
Sut 20 onns	0	3
20–24 onns	22	52
25–29 onns	77	75
30–34 onns	59	57

35–39 onns	38	18
Gruppa pli veglia	35	11
Media indicada en onns	31.6	28.5

La tabella indichescha ina media da 31,6 onns pils umens e 28,5 onns per las femnas. Maridar sut 20 onns era rar. Ei deva era novas lètgs en aulta vegliadetgna, per exempel cu in vieu encureva ina dunna che saveva tgirar ils affons.

Ina gronda part dallas lètgs vegneva serrada enteifer la val. Per 1770–1815 numna la tabella 160 pèrs tuatschins da 204, per 1840–1879 152 da 178. Quei corrispunda a circa 78 e 85 pertschien. La cumbinaziun dils dus artadis gidava a crear ni mantener in menaschi.

Per arrundar il possess stuevan ins brattar, vender ni cumprar parcelas. Quei saveva caschunar deivets gia all’entschatta dalla lètgs. Gl’emigrant Giachen Martin Hendry da Cavorgia oppona a quella pratica il maletg d’ina lètgs ell’America fundada dapli sin carezia, intelletg, lavur e quitau pil tenercasa. Sia brev ei ina perdetga persunala da quella differenza.

Il register indichescha 310 lètgs documentadas en 74 onns, ina media da 4,2 ad onn. Per 1805–1809 e 1816–1837 mauncan las registraziuns. Las cefras davart nozzas suenter onns da crisa secrodan buc adina cun las tabellas; la relaziun denter mortoris, iertas e maridaglias ei dad interpretada precautamein.

Fontaunas e resultats principals

Ils registers dalla pleiv ein la basa dalla survesta. Ei mauncan entirs onns e singuls mortoris ein probablamein buca vegni registrai. Ils mortoris d’ordvart ein vegni schai naven. Dapi 1837 dat ei cudischs cun dapli informaziuns, sco geniturs, liug, raschun dalla mort e vegliadetgna. La registraziun civila statala surpren ils fatgs civils naven da 1874, ferton che la pleiv cuntinuescha ses agens registers.

La repartiziun locala numna ils pli biars mortoris per Rueras e Dieni cun 283, Sedrun cun 270 e Gonda cun 108. Suondan Camischolas cun 96, Selva cun 84 e Tschamut cun 82. Las cefras ein diemmers absoluts; senza enconuscher la populaziun da mintga vitg san ins buca deducir nua ch’il prighel da murir era il pli aults.

Tgei che la survesta muossa

La populaziun da Tujetsch dependa dalla relaziun denter naschientschas, mortoris ed emigraziun. La tiara e las iertas limiteschan la fundaziun da novas famiglias. La paupradad, la scartezia da nutriment e la munconza d’agid medicinal engrevgieschan. Affons e mummas ein particularmein vulnerabels. Viers la fin dil 19avel tschentaner gidan informaziun, scolaziun e novas entradas a meglierar las cundiziuns.

Basa dalla resumaziun

Ina fontauna principala ei la lavur da licenziat da Guido Decurtins, «Viehzüchter – Dorfpolitiker und Emigranten», Universitad da Turitg, fevver 1986, davart l’economia e la

populaziun da Tujetsch entuorn la mesadad dil 19avel tschentaner. El renviescha era al Cudisch da Tujetsch, allas lavurs da Gieri Venzin ed als cudischs civils e parochials.

Quella resumaziun sebasa exclusivamein sin la fontauna: Denter idilla e paupradad/Populaziun, paginas 1437–1464 da Tarcisi Hendry